УДК 378.22.015.31.011.3-051

ОЛЕНА ІЛЬЧЕНКО
ORCID: 0000 - 0003-4869-274X
(Полтава)

ФОРМУВАННЯ МОТИВІВ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Усвідомлено проблему формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів як психолого-педагогічної. Визначено критерії сформованості мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів педагогічних вишів (наявність чітко вираженого пізнавального інтересу; активність в навчально-пізнавальній діяльності; суб'єктна позиція в освітньому процесі; демонстрація успішності в навчанні та відповідальне ставлення до цієї роботи; високий рівень самостійності та ініціативності в освітній діяльності; одержання задоволення від пізнавальної діяльності, ін.) та виявлено умови, необхідні для формування стійких мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів (процесуально-змістові, дидактично-освітні, психологічні).

***Ключові слова**: мотиви, мотиви навчально-пізнавальної діяльності, пізнавальний інтерес, критерії сформованості мотивів навчально-пізнавальної діяльності, умови успішного формування мотивів навчання, майбутній учитель.*

Постановка проблеми. «Поганий учитель повідомляє істину, хороший – вчить її знаходити» (А. Дістервег), а отже – пробуджує пізнавальну активність учнів і постійне їх бажання здобувати нові знання. Ця беззаперечна істина стала лейтмотивом думок і діяльності прогресивних педагогів усіх часів. А.Дістервег, зазначав: «У багатьох випадках залишається бажаним педагогічний гомеопат, людина, яка навчає нас давати розумові прийоми в такій дозі, в якій вони діють найбільш ефективно і при якій незначна кількість викликає найсильнішу дію. Треба значно більше боятися перегодувати учнів, ніж послабити їх нестачею їжі» [4, с. 368]. Глибоку думку з цього приводу мав Л. Толстой, який писав: «коли прагнеш наукою виховати учня, люби свою науку і знай її, і учні полюблять тебе, і науку, і ти виховаєш їх; але якщо сам не любиш її, то скільки б ти не змушував учити, наука не зробить

© О. Ільченко, 2017

виховного впливу» [9, с. 269]. Видатний педагог-гуманіст В. Сухомлинський, звертаючись до вчителів, зауважував: «Не забувайте, що грунт, на якому будується ваша педагогічна майстерність, – у самій дитині, в її ставленні до знань і до вас, учителю. Це – бажання вчитися, натхнення, готовність до подолання труднощів. Дбайливо збагачуйте цей грунт, без нього немає школи» [8, с. 153].

Педагогічна спадщина минулого заклала надійний теоретичний фундамент для вирішення проблеми, проте реалії сьогодення демонструють дещо інше. За результатами анкетування, проведеного серед учнів старших класів Полтавської спеціалізованої школи-інтернату №1 та Тахтаулівського навчально-виховного комплексу, більша половина опитаних (75%, 50 осіб із 67) зазначили, що хотіли аби учитель був не лише добрим, лояльним і справедливим, а «міг цікаво розповісти тему, відповісти на будь-яке питання», «доступно пояснював свій урок», «не перевантажував роботою», «не просто розповідав, а наводив цікаві приклади і давав перепочити», «щоб любив свій предмет», «щоб не було сумно на уроці». І це не повний перелік відповідей школярів!

Зрозуміло, що таким (здатним пробудити інтерес учнів до навчання) може бути мотивований до педагогічної діяльності вчитель. У цьому зв'язку постає нагальна потреба формування повноцінних стійких мотивів навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів, які мають стати для школи «джерелом тієї сили, яка приводить в рух навчально-виховний процес, вдихає в нього життя» [1, с. 107].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми мотивів діяльності і поведінки є однією із центральних у психології. На підтвердження цього, спираємося на судження психолога Б. Ломова, який зауважував, що «…в мотивах і цілях найбільш чітко простежується системний характер психічного; вони виступають як інтегральні форми психічного відбиття» [3, с. 122.].

Вивченню проблеми мотивів у контексті дослідження формування і розвитку особистості присвятили свої праці В. Авсєєв, Л. Анциферова, Л. Ботовіл та ін. Д. Узнадзе та його наукова школа розглядали мотиви в руслі загальнопсихологічної теорії установки. Особливу увагу вивченню мотивів як усвідомлюваних чи малоусвідомлюваних спонук до діяльності приділяли психологи: Л. Божович, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін. Їхні теоретичні положення беремо за основу дослідження і зокрема розуміння мотиву, яке наведено у визначенні С. Рубінштейна: «Будь-яка дія, що спрямовує до певної мети, виходить з тих чи інших спонук. Більш чи менш адекватно усвідомлена спонука виступає як мотив» [7, с. 542].

Мотиви навчальної діяльності як специфічного виду діяльності, продуктом якого є знання, вміння та навички, на загальнотеоретичному рівні досліджували: Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтьєв, І. Підласий та ін. З-поміж авторів, роботи яких присвячувались проблемі формування мотивів навчальної діяльності студентів у вищій школі, варто назвати: І.Зайцеву – досліджувала пізнавальну активність студентів вищих економічних навчальних закладів, П. Лузана – вивчав навчальну активність студентів у сільськогосподарському виші; Г. Костишину – досліджувала навчально-пізнавальну діяльність студентів вищих технічних закладів освіти; Н. Клименко – вивчала формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю та ін.

Водночас, як свідчить аналіз психолого-педагогічних досліджень, проблема формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів педагогічних вишів, майбутніх учителів є малодослідженою. Цим і зумовлено наш інтерес до розглядуваної проблеми.

Метою статті є усвідомлення проблеми формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів як психолого-педагогічної. У цьому контексті (у межах статті) актуальними є такі завдання: 1) визначення критеріїв сформованості мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів педагогічних вишів; 2) встановлення комплексу умов формування стійких мотивів навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж методів дослідження використано метод анкетування учнів старших класів (10-11 класи) Полтавської спеціалізованої школи-

інтернату №1 (кількість респондентів – 25 осіб), Тахтаулівського навчально-виховного комплексу (кількість респондентів – 42 особи) задля виявлення основних рис сучасного вчителя, метод анкетування студентів ІІ, ІІІ курсів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (кількість респондентів – 96 осіб) з метою з'ясування їх мотивів навчально-пізнавальної діяльності, педагогічний аналіз результатів опитування. (Аналіз результатів опитування наведено по тексту далі).

Як зазначалося вище, за основу визначення поняття «мотив» беремо теоретичне положення С. Рубінштейна, який під мотивом розуміє більш чи менш адекватно усвідомлену спонуку [7, с. 542]. Підтвердження цієї думки знаходимо і в інших тлумаченнях мотиву: «Те, що, відображаючись у голові людини, спонукає діяльність, спрямовує її на задоволення певної потреби, називається мотивом цієї діяльності» [5, с. 386]. «Психологічно мотив означає спонукання людини до діяльності. Мотивами можуть бути знання, почуття, потреби, які змушують людину прагнути до мети» [6, с. 428].

Виходячи зі сказаного, розглядаємо мотив як один із найважливіших компонентів психологічної структури будь-якої діяльності, за допомогою якого розкривається спонукальна природа дій, поведінки, вчинків людини, її сутність. У навчальній діяльності такою спонукою є мотиви начально-пізнавальної діяльності, розкриття яких має важливе значення для забезпечення її належної якості. Якщо студент навчається без пізнавального інтересу, його мотивом є лише одержання диплому або бажання догодити батькам чи щось інше, то і його знання не будуть міцними і глибокими, а отже – це буде професійно не мотивований, не цікавий для дітей вчитель.

У контексті розкриття мотиву як усвідомленої спонуки, під мотивом навчальної діяльності розуміємо все те, що спонукає особистість до неї, всі фактори, що зумовлюють пізнавальну активність людини – потреби, інтереси, переконання, установки, почуття тощо. На цьому, зокрема, зауважувала відомий психолог Л. Божович, яка до мотивів навчальної діяльності учнів відносила усі спонуки цієї діяльності, зокрема і прийняті дитиною рішення, почуття обов'язку й усвідомлення необхідності, які нерідко виконують свою спонукальну функцію навіть усупереч наявному в дитині безпосередньому бажанні [2, с. 22].

Навчально-пізнавальна діяльність студента у виші здійснюється за багатьма різними мотивами, її успішність і ефективність напряму залежить від того, який мотив домінує, – зовнішній (одержання диплому про вищу освіту, задоволення вимог батьків і рідних, звичка сумлінно навчатися, бажання завжди бути «відмінником» та ін.) чи внутрішній (самоактивність особистості, власне її пізнавальні інтереси і професійні мотиви). Це підтверджують результати нашого дослідження, проведеного серед студентів ІІ, ІІІ курсів на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Серед опитаних респондентів, значущими для них мотивами навчання в університеті стали: бажання одержати диплом про вищу освіту – (45%, 42 особи); потреба отримувати хорошу стипендію – (3%, 3 особи); бажання виправдати сподівання батьків та не підвести їх – (4%, 4 особи); бажання завжди бути першим, зокрема і в навчанні – (2%, 2 особи); намір продовжити сімейні традиції – (3%, 3 особи); бажання здобути глибокі знання з навчання і виховання дітей для роботи в школі – (16,5%, 16 осіб); намір навчатися для виховання у майбутньому власних дітей – (3%, 3 особи); прагнення стати висококваліфікованим спеціалістом з фаху, але в школі не працювати – (16,5%, 16 осіб); жага до пізнання, прагнення до постійного саморозвитку – (7%, 7 осіб).

Таким чином, результати опитування свідчать, що більша половина студентів (57%, 54 особи) у здійсненні навчально-пізнавальної діяльності керується, переважно, зовнішніми мотивами, які визначають не зовсім високу їх пізнавальну активність, відображають прагнення «просто одержати знання» і не завжди для подальшої роботи в школі. Дещо менший відсоток майбутніх учителів (43%, 42 особи) все ж таки обирають внутрішні мотиви до навчально-пізнавальної діяльності, демонструючи високий пізнавальний інтерес, прагнення здобути глибокі знання та бажання до постійного саморозвитку і самоосвіти. Такі студенти зазвичай мотивовані до роботи в школі, прагнуть удосконалення навчального процесу, його змісту і організації, потребують нетрадиційних форм і методів навчання,

нестандартного викладу матеріалу, висококваліфікованих, креативних, відкритих до співробітництва та співпраці викладачів.

Отже, внутрішні мотиви визначають ефективність і успішність навчально-пізнавальної діяльності студентів, вони є її рушійними силами. Провідним серед цієї групи мотивів є пізнавальний інтерес, у ході задоволення якого розумова активність студентів спрямовується на свідоме і міцне оволодіння знаннями. При цьому важливо зазначити, що формування пізнавальних мотивів у ході навчання студентів не повинно виключати / заміняти розвитку мотивів до професійної педагогічної діяльності. Мотивацію до навчання і мотивацію до професії педагога необхідно розвивати в єдності одного з іншим. (Це може стати предметом наступного дослідження).

Які ж основні критерії сформованості мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів? На наш погляд, з-поміж таких показників слід назвати: 1) наявність чітко вираженого пізнавального інтересу (зорієнтованість на внутрішні мотиви); 2) активність в навчально-пізнавальній діяльності; 3) суб'єктна позиція в освітньому процесі; 4) вимогливість до себе і всіх суб'єктів педагогічного процесу; 5) демонстрація успішності в навчанні та відповідальне ставлення до цієї роботи; 6) високий рівень самостійності та ініціативності в освітній діяльності; 7) одержання задоволення від інтелектуальної, пізнавальної діяльності, від здобуття нових знань;8) прагнення до постійного саморозвитку і самовдосконалення.

Педагогічна наука і шкільна практика підтверджують, що мотивація учня до навчальної діяльності напряму залежить від професійності педагога, його моральності, такту, поведінки, характеру, здатності викликати в учнях пізнавальний інтерес і відповідну активність. Підготовка такого вчителя має розпочинатися на етапі його професійної підготовки, як студента вишу, який вже тут повинен відчувати себе як особистість-професіонал, зі сформованими мотивами навчально-пізнавальної діяльності.

Результати дослідження переконують, що ефективність і успішність навчально-пізнавальної діяльності студентів напряму залежить від рівня сформованості мотивів, серед яких *внутрішні, професійно зорієнтовані мотиви (високий пізнавальний інтерес) мають домінувати над зовнішніми, вузько-особистісними (низький пізнавальний інтерес)*. Для забезпечення такого результату у виші має бути організована цілеспрямована, систематична робота на основі партнерства і суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників педагогічного процесу.

Як необхідні умови формування стійких мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів, виділяємо:

- ✓ *процесуально-змістові:* фасилітація навчальної діяльності; впровадження особистісно орієнтованого навчання; індивідуалізація навчально-професійної діяльності; дотримання правильного співвідношення теоретичних знань і практичних умінь навчальної діяльності; урізноманітнення форм індивідуальної та групової роботи під час проходження студентами психолого-педагогічної практики; застосування компетентнісного підходу; гуманізація і демократизація навчального процесу; урізноманітнення форм і методів самостійної роботи студентів; відповідний стиль роботи педагога;
- ✓ *дидактично-освітні*: надання студентам більшої свободи вибору предметів, що вивчаються, та способу діяльності; уникання стереотипності проведення навчальних занять, використання методів, форм і прийомів навчання проблемного, інтерактивного та науково-дослідного характеру; нормування навчальної діяльності; структурування і диференціація навчального матеріалу за його важливістю; застосування принципу доступності й використання інших принципів дидактики;
- ✓ *психологічні*: формування стійкого інтересу до професії; розвиток розумових здібностей студентів, усвідомлення найближчих і кінцевих цілей навчання (близької і дальньої перспективи), теоретичної та практичної значущості засвоюваних знань, професійної спрямованості навчальної діяльності.

Висновки. Зазначемо, що прагнення студентів до успішного оволодіння навчальною програмою вишу задля можливості застосувати свої знання і вміння на користь суспільству, бажання бути висококваліфікованим і креативним спеціалістом, задоволення особистої

потреби постійного «саморуху» і освіти упродовж життя – це головні показники ефективної підготовки майбутніх учителів.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у виявленні й характеристиці чинників позитивного і негативного впливу на навчальну та пізнавальну діяльність студентів педагогічних вишів; у дослідженні розвитку мотивації до навчання в умовах дистанційної форми організації підготовки майбутніх учителів; у вивченні особливостей формування мотивації до навчання й мотивації до професії педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєва М. І. Мотиви навчання учнів / М.І. Алексєєва. – К. : Рад. шк., 1974. – 120 с.

2. Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под ред. Л.И. Божович и Л.В. Благонадежиной. – М.: Педагогика, 1972. – 352 с.

3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.

4. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навч. посібн. / Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.

5. Психология / Под ред. А.А. Смирнова и др. – М.: Гос. учеб-пед. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1956. – 576 с.

6. Психология / Под ред. А.Г. Ковалева и др. – М.: Просвещение, 1966. – 452 с.

7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Учпедгиз, 1946. – 720 с.

8. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский. – К.: Рад. шк., 1972. – 244 с.

9. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения / Л.Н. Толстой. – М.: Учпедгиз, 1953. – 441 с.

REFERENCES

1. Aleksieieva M. I. Motyvy navchannia uchniv / M.I. Aleksieieva. – K. : Rad. shk., 1974. – 120 s.

2. Yzuchenye motyvatsyy povedenyia detei y podrostkov / Pod red. L.Y. Bozhovych y L.V. Blahonadezhynoi. – M.: Pedahohyka, 1972. – 352 s.

3. Ylyn E. P. Motyvatsyia y motyvы / E.P. Ylyn. – SPb.: Pyter, 2003. – 512 s.

4. Istoriia zarubizhnoi pedahohiky. Khrestomatiia: Navch. posibn. / Zah. red. Ie.I.Kovalenko. – K. : Tsentr navchalnoi literatury, 2006. – 664 s.

5. Psykholohyia / Pod red. A.A. Smyrnova y dr. – M.: Hos. ucheb-ped. yzd-vo Myn-va prosveshchenyia RSFSR, 1956. – 576 s.

6. Psykholohyia / Pod red. A.H. Kovaleva y dr. – M.: Prosveshchenye, 1966. – 452 s.

7. Rubynshtein S.L. Osnovы obshchei psykholohyy / S.L. Rubynshtein. – M.: Uchpedhyz, 1946. – 720 s.

8. Sukhomlynskyi V.A. Serdtse otdaiu detiam / V.A. Sukhomlynskyi. – K.: Rad. shk., 1972. – 244 s.

9. Tolstoi L.N. Pedahohycheskye sochynenyia / L.N. Tolstoi. – M.: Uchpedhyz, 1953. – 441 s.

OLENA ILCHENKO

FORMATION OF EDUCATIONAL-COGNITIVE ACTIVITY MOTIVES OF FUTURE TEACHERS AS PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Relevance of research problems is due to the need of formation a new Ukrainian school, where will be a successful new teacher – creative, proactive person who can be a «source of the force that drives the educational process, breathes life into it» (M.I. Alekseev). The preparation of such teachers is possible provided the formation of stable motives of educational-cognitive activity of students of pedagogical universities., The purpose of this article is awareness of the problem of formation of motives of educational-cognitive activity of students as psychological and pedagogical in this regard. The following tasks are important in this context: 1) determination of criteria of development of motives of educational-cognitive activity of students of pedagogical universities; 2) establishing set of conditions for the formation of stable motives of educational-cognitive activity of future teachers.

The method of questionnaire survey of high school students (10-11 grades) is used among the methods of research used in Poltava specialized school-boarding school No. 1, Techtaulivsky educational complex to identify the main features of the modern teacher, the method of questioning students of the 2nd a 3rd study years Poltava national pedagogical University named after V. G. Korolenko to ascertain their motivation of educational-cognitive activity, pedagogical analysis of the survey results.

The result of this research is to define criteria of formation of motives of educational-cognitive activity of students of pedagogical universities (the presence of a clearly expressed educational interest; active in educational activities; subjective position in educational process; demonstration of success in school and responsible attitude towards this work; a high level of autonomy and initiative in educational activities; getting pleasure from learning activities, etc.) and identify the conditions necessary for the formation of stable motives of educational-cognitive activity of students (procedural and content, didactically-educational, psychological).

Keywords: *motives, motives of educational activity, cognitive interest, criteria of development of motives of educational activities, conditions for successful formation of the motives of teaching, future teacher.*

Одержано 4.09.2017 р.